

Ing. Luboš Chára: Seznámení s přípravou platformy pro zajištění služeb dodávání dokumentů včetně MVS - ZÍSKEJ

Národní technická knihovna

Anotace

Spuštěním portálu Knihovny.cz, který centralizuje fondy českých knihoven, se také zvýšila poptávka z řad odborné veřejnosti knihovníků na návazné služby. Od počátku projektu Centrálního portálu knihoven se počítalo se službou dodávání dokumentů, kterou poskytne Národní technická knihovna. Logickým výsledkem je tedy centralizovaná platforma, která bude s portálem Knihovny.cz sdílet potřebná data, což jí ve výsledku umožní nabídnout službu dodávání dokumentů včetně MVS.

Ambicí připravované platformy je zjednodušit a zatraktivnit přístup čtenářů k fondům knihoven v prostředí internetu, a poskytnout knihovnám přehledný nástroj pro agendu služeb v rámci dodávání dokumentů. Nezbytnou součástí příprav i provozu systému bude aktivní přístup knihoven zejména k parametrizaci služeb. Následující příspěvek chápeme nejen jako možnost informovat o aktuálním stavu příprav nové platformy, ale i jako zahájení vzájemné diskuze a spolupráce napříč odbornou veřejností v knihovnách.

Vývoj projektu Centrální portál knihoven v datech

V roce 2010 rozhodla Ústřední knihovnická rada České republiky o nutnosti vytvoření jednotného rozhraní systému knihoven. V návaznosti na toto rozhodnutí vznikl projekt Centrálního portálu knihoven (dále jen CPK). Cílem tohoto projektu je vytvoření jednotného informačního portálu - www.knihovny.cz.

V prvních fázích projektu v letech 2011 až 2014 nejprve vznikl projektový záměr, dále byly vytvořeny odpovídající pracovní skupiny, proběhl průzkum potřeb knihoven. Na tyto kroky pak navázala příprava zadávací dokumentace pro výběrové řízení na dodavatele technologického řešení „na klíč“. Bohužel se nenašel žádný dodavatel, který by byl schopen a ochoten tuto zakázku realizovat a zároveň se ukázalo, že vhodnějším řešením bude realizovat vlastní vývoj jednotného portálu. Vedení této realizace se ujala Moravská zemská knihovna (MZK). V těchto fázích projektu taktéž nebyla opomenuta služba dodávání dokumentů, která musí být logickým doplňkem jednotného informačního portálu. Předběžně je počítáno s integrací služby Virtuální polytechnické knihovny (VPK), jejímž servisním centrem je Národní technická knihovna (NTK). Také proto byl úkol zajistit realizaci služby dodávání dokumentů včetně meziknihovnických služeb (MVS) v rámci projektu CPK svěřen právě NTK.

V roce 2015 je definitivně rozhodnuto, že řešení CPK bude na platformě open source, konkrétně VuFind. Tým v MZK postupně připravuje a nasazuje funkcionality potřebné pro správné fungování jednotného informačního portálu. Těmi nejdůležitějšími jsou sklizení dat, deduplikace a obohacování o jmenné autority, napojení na knihovní systémy, inteligentní dohledávání záznamů, sdílení a propojování identit atd.

Na začátku roku 2016 je spuštěno testování a pilotní provoz jednotného informačního portálu, který má již nyní oficiální název Knihovny.cz, na podzim stejného roku je pak oznámeno oficiální spuštění portálu. Samozřejmě tím není vše hotovo, v následujícím roce a do let příštích je naplánován nutný rozvoj, který umožní zapojování dalších knihoven, integraci elektronických informačních zdrojů a zejména pak službu pro dodávání dokumentů včetně MVS.

Rozhodnutí vybudovat novou platformu pro dodávání dokumentů

Již v prvních fázích projektu CPK, byla realizace služby dodávání dokumentů včetně integrovaného platebního systému zadána NTK. Uvažovalo se o využití služby VPK. Představa byla taková, že postačí, když se současná služba VPK rozšíří o nové komunikační rozhraní, které umožní propojení s novým portálem.

NTK provedla vlastními silami SWOT analýzu současné služby a zejména její možnosti rozšíření či propojení na nově vznikající portál.

Mezi jednoznačně silné stránky, které by potvrzovaly rozhodnutí využít službu VPK, patří zejména to, že VPK je systém a služba s tradicí a pevnou pozicí, která je v rutinním provozu již od roku 2001. Dále pak relativní jednoduchost systému, automatizovanost procesů, jednotná správa zadaných požadavků, centrální server pro systémové informace, včetně dat o uživateli a jejich požadavcích, integrovaný systém vyúčtování, včetně poplatků za autorská práva a zejména pak zkušenosti s realizací fungujících agend ve VPK – jako jsou elektronické dodávání dokumentů (EDD), zprostředkování meziknihovní reprografické služby (MRS) a služby zaslání obsahu vybraných periodik (Current Content), agenda mezinárodní meziknihovní služby (MMS). Nově v časové shodě s počátkem realizace projektu CPK byla do VPK včleněna i agenda pro zprostředkování meziknihovní výpůjční služby (MVS).

Z analýzy však vyplynuly i slabé stránky, respektive hrozby, které musely být následně brány v potaz. Největší slabinou je paradoxně to, co patří i mezi silné stránky, tedy stáří současného systému. Z této skutečnosti plynou dvě největší hrozby, s kterými bylo nutné se dále vypořádat. Tou první je legislativně právní rámec celé služby. V době vzniku VPK se jednalo o službu, kterou se zavázalo poskytovat společenství zejména vědeckých či technických knihoven. Většina softwaru byla vyvinuta v NTK (tehdy ještě v STK) a tudíž se NTK stala garantem a servisním centrem této služby. Tento status ovšem není nikde právně zakotven. V současné legislativě je problematické připravit smlouvy o spolupráci, které jsou nutné k provozování této kooperativní služby, protože rozhodovací pravomoc je dle platného právního výkladu na celém společenství zakládajících knihoven. Toto by bylo jistě možné vyřešit vhodným právním aktem. S celou problematikou, ale také velmi úzce souvisí další záležitost, a tou je současný způsob zúčtování poskytnutých služeb. Novelizace zákonů v uplynulých letech, totiž způsobila, že současný stav se pohybuje na hraně zákona; což je přípustné u systému, jehož prostředí a pravidla vznikla před příslušnými novelami. Tento stav je však **nepřenositelný** na nově vzniklou službu či dokonce celý systém služeb. Druhou hrozbou je pak zvolená technologie, respektive programovací jazyk, ve kterém je celé prostředí VPK naprogramováno. Jedná se o uzavřené licenční prostředí, v němž se současná generace programátorů již vůbec nepohybuje. Jakýkoli další vývoj, ale i běžná údržba současného stavu, by pro NTK do budoucna znamenala velké úsilí a náklady na vychování vlastní programátorské síly. Za současných podmínek nemá NTK dostatečné prostředky na to, takové úsilí a náklady vůbec vynaložit. Proto hrozí v budoucnu, respektive ve chvíli, kdy současný technický správce a zároveň autor systému nebude k dispozici, velmi pravděpodobný kolaps služby VPK.

Existují i další slabé stránky, které již negenerují přímo hrozby. Jde o fakta, která následně také přispěla k rozhodnutí vytvořit platformu novou. Jedná se zejména o to, že k současnému systému VPK neexistuje ucelená dokumentace a je problematické dále delegovat případný rozvoj. V neposlední řadě je to i grafický vzhled současné služby, respektive jeho velmi nízká variabilita. Lze předpokládat, že pro integraci do prostředí jednotného informačního portálu by se design služby měl minimálně přiblížit designu portálu knihovny.cz. Jasným požadavkem je, aby použitelnost služby byla ve stejném duchu celého portálu, čili musí být jednotná tzv. "user experience".

Proto v době, kdy MZK s konečnou platností rozhoduje o využití platformy VuFind, padá důležité rozhodnutí také v NTK . Píše se rok 2015 a ředitel NTK dává pokyn k zahájení nezbytné aktualizace VPK, resp. k vývoji nového systému pro dodávání dokumentů včetně MVS. V NTK vzniká pracovní skupina, která začala připravovat projekt pro vývoj nového systému. Skupina zahrnuje pracovníky NTK a také NK a spolupracuje s kolegy z MZK.

Projekt, jeho dosavadní fáze a harmonogram

Projekt VISK 8/B 2016 – „Vývoj systému pro dodávání dokumentů pro zajištění EDD a MVS služeb Centrálního portálu knihoven: Fáze I - Analýza“

V tomto roce proběhly v projektu následující úkony:

- procesní analýza – analýza procesů dodávání dokumentů, MVS a dalších služeb, analýza uživatelů a jejich chování, návrh uživatelských scénářů, analýza organizačního zajištění projektu, popis návaznosti na knihovny.cz, zajištění udržitelnosti, efektivity a přínosu systému
- návrh architektury jednotlivých částí systému - interních modulů, modulů zajišťujících napojení na knihovnické systémy a externích subsystémů
- rozbor nákladů, proveditelnosti a udržitelnosti projektovaného systému
- zajištění právního rámce a právní podpory jednotlivých aspektů online služby

Výstupy z této fáze projektu sloužily zejména jako podklad pro programátory pro sepsání zadávací dokumentace na vytvoření požadovaného software.

V této fázi projektu také vzniká pracovní název platformy: Získej.

projekt VISK 8/B 2017 - Vývoj systému pro dodávání dokumentů pro zajištění EDD a MVS služeb Centrálního portálu knihoven: Fáze II - Vývoj.

V tomto roce v projektu proběhly a probíhají tyto úkony:

- výběrové řízení na programátory
- programování a testování platformy
- příprava organizačního zajištění systému a služeb
- příprava školení a testování na rok 2018
- vznik grafické podoby služby

Aktuální stav projektu

Označení Získej se stalo oficiálním názvem vznikající platformy. Od roku 2017 je již komunikováno jako synonymum pro dlouhý název, respektive označení platformy Systému pro dodávání dokumentů včetně MVS. Název Získej, se již také objevuje i v oficiálních dokumentech projektu.

V prvním čtvrtletí roku 2017 se ukazuje, že pro účely zadání vývoje systému je nutné výstupy z předchozího roku strukturovaně zpracovat a "přeložit" do řeči srozumitelné potencionálním řešitelům zakázky. Vzniká tak Technologický model, který je následně nedílnou přílohou zadávací dokumentace. Tento dokument shrnuje i požadavky na novou platformu.

Mezi ty nejzásadnější patří:

- požadavek na vytvoření v otevřeném software (programovacím jazykem systému je Python a dodaný kód je dle pravidel GPL (https://cs.wikipedia.org/wiki/GNU_General_Public_License)), aby bylo následně možné zasahovat do vytvořeného software a v případě potřeby jej dále sdílet či upravovat
- realizace systému způsobem modulárního řešení, což umožní postupný vývoj, ale i možnost oddělené správy jednotlivých agend nabízených služeb (např. v případě potřeby změnit systém pro autorizaci uživatelů, bude možnost změnit tento modul bez dalšího výrazného dopadu na ostatní funkcionality systému jako celku)
- dostupnost pro uživatele (čtenáře i knihovny) bezplatně z prostředí internetu (bez nutnosti cokoli instalovat apod.)

Technologický model dále obsahuje popis technologického řešení, popis systémových požadavků, zvolených frameworků, datové struktury, technického prostředí, technických standardů a politik, nároků na implementaci, provoz, bezpečnost, stabilitu, výkonnost, udržitelnost a údržbu a v neposlední řadě návrh open source softwarových řešení, která navazují na současné systémy používané v NTK, zaručující snadnou implementaci, udržitelnost a rozvoj zamýšleného systému do budoucna.

Při přípravě Technologického modelu došlo k upřesnění harmonogramu a fází vývoje systému. V první fázi realizovatelné v roce 2017 je vybudování základu celkového robustního systému služby Získej. Jeho součástí bude naprogramování základních požadovaných modulů, zajišťujících zejména správu a provoz systému (klíčové je například nutnost vyřešit možnost přihlašování {autentizace} knihovníků i čtenářů). Uvědomujeme si, že vytváříme národní "propojovací" platformu, která má za cíl nabídnout přístup ke službám všem subjektům (uživatelům a knihovnám), a proto je nezbytné, aby se této fázi vývoje věnovalo více prostoru, než bylo původně odhadováno. Z tohoto důvodu se v roce 2017 v systému Získej naprogramuje agenda pro zajištění služby MVS. Rozšíření služeb fungujícího systému Získej o elektronické dodávání dokumentů bude realizováno až v průběhu roku 2018. Oproti původním předpokladům, bude služba Získej v roce 2018 nasazena souběžně s provozem stávající VPK.

Ukázalo se, že stejně důležitým krokem, kterým je vznik nového softwaru, je proces sjednocení a parametrizace meziknihovních služeb, který musí nastavit určitá jednotná pravidla služby a zároveň odrazit specifika různých knihoven. V létě 2017 proběhl ve více než stovce českých knihoven průzkum formou dotazníkového šetření, se zaměřením na konkrétní aspekty služeb, které bude Získej zprostředkovávat. Výsledky průzkumu budou použity při programování systému.

Realizační tým v současné době připravuje scénář testovacího provozu s vybranými knihovnami a následný scénář provozu na ostrých datech u vybraných knihoven v roce 2018, dále koncepci a harmonogram propagace a školení nového systému pro knihovny. Paralelně také vzniká grafický vizuál pro službu a logo Získej.

Práce na projektu nepřetržitě pokračují, přesto vnímáme některé bariéry, které nám práci komplikují. Projevuje se "syndrom projekt", který souvisí se skutečností, že NTK musí dodržovat postupy, harmonogramy a termíny veřejnoprávní instituce a zároveň dodržovat podmínky dotačních programů s vlastními harmonogramy a termíny, které někdy zcela nesplývají či dokonce jdou proti sobě. Je proto nutné vést další agendy, provádět vlastní správu a monitoring platných předpisů a osnov. Jejich dodržováním, ale někdy dochází ke komplikacím a k prodloužení realizace projektu. Kromě toho asi jako ve všech projektech veřejnoprávních institucí, také členové týmu Získej a další spolupracovníci,

kteří přispívají k řešení projektu svými znalostmi a odborností, řeší svou běžnou pracovní agendu a plní své zadané pracovní povinnosti a projektu se věnují nad rámec své běžné pracovní doby a náplně.

Na co klademe důraz

Během našich diskusí v odborné knihovnické veřejnosti se v souvislosti s přípravou platformy Získej, setkáváme s dotazem, zda tento software přinese konsolidaci služeb dodávání dokumentů napříč českými knihovnami. Naše odpověď je vždy taková, že celou platformu stavíme tak, aby reflektovala aktuální stav v knihovnách i poptávky uživatelů. Software sám o sobě není žádnou metodikou ani regulačním nástrojem. Služba Získej má nabídnout jednotnou platformu pro zajištění dodání dokumentů pro všechny uživatele (jak čtenáře, tak knihovníky). Získej je tedy od začátku koncipován tak, aby ji mohl využít každý dle svých možností, tj. aby si mohl zvolit míru služeb, kterou bude využívat nebo poskytovat. Každý uživatelský účet jak čtenáře, tak knihovny bude parametrizovatelný. Což například znamená, že čtenáři budou dostupné pouze takové služby, které nabízí jeho knihovna (tyto nebude moci změnit). Popřípadě služby takové, které si nastaví ve svém profilu, např. zde bude moci uvést, že si nepřeje, aby byly dokumenty obstarávány v zahraničí, tedy prostřednictvím služby MMS. Podobně i knihovna bude mít možnost ve svém profilu nastavit, které služby, a za jakých podmínek nabízí. V případě MVS je například připravována funkce tzv. whitelistu a blacklistu pro dožádané knihovny, kde by si každá knihovna mohla nastavit své vlastní preference pro vyřizování služby. Platforma Získej, však zároveň umožní, aby v případě, že se některé knihovny dohodnou na jednotných pravidlech (například knihovny zapojené do CPK), byla tato pravidla aplikována plošně na všechny profily těchto knihoven. Lze předpokládat, že jistá míra sjednocení (konsolidace) tak patrně nastane, ale byly bychom rádi, aby to bylo pouze ku prospěchu věci a spokojenosti všech zúčastněných stran.

Naší ambicí je vytvořit platformu, která umožní knihovnám a jejím čtenářům lépe a efektivněji spravovat požadavky na služby spojené s dodáváním dokumentů. Princip a metodika zajištění služeb zůstane stejná. Platforma pouze nabídne standardizované řešení, které bude odrážet současný stav a nabídku služeb dodávání dokumentů v českých knihovnách. Bude možnost si ji přizpůsobit tak, aby ji mohl využívat každý dle svých možností a potřeb.

Získej, co ANO a co NE

Získej, nabídne bezplatnou "platformu kooperace" pro zajištění služby dodávání dokumentů včetně MVS s jednotným legislativním a právním rámcem.

Při zajištění služby elektronického dodání dokumentu (EDD) bude povinné poplatky pro kolektivního správce (aktuálně agentura Dilia) hradit provozovatel systému Získej, tedy Národní technická knihovna. Tyto poplatky tak již nebude nutné kalkulovat do nákladů na zajištění elektronické kopie a tím je přenášet na čtenáře.

Pro využívání služby Získej, nebude nutné kupovat či zařizovat instalaci jakéhokoli dalšího software.

Pro zapojení knihovny do služby Získej, nebude nutné, aby byla knihovna zapojená do portálu knihovny.cz, ale lze to doporučit. Služby CPK a Získej, budou vždy spojené nádoby, které budou společně nabízet nejširší možný rozsah služeb a předpokládá se i další společný vývoj obou platform.

Systém Získej, má ambicí, aby nebyl vnímán jako nástroj pro diktaturu a unifikovanost služeb. Nepřinese jednotná pravidla či metodiku pro vyřizování těchto služeb, pokud se na něčem takovém knihovny samy nedohodnou. Na druhou stranu nabídne systém všem zapojeným knihovnám

srovnatelná data, pro vyhodnocení poptávky i nabídky jednotlivých služeb, která by mohla následně vést i k rozhodnutí pro změnu metodiky poskytování služeb.

Získej, taktéž nezařídí samotné fyzické "přemístění" dokumentů. Uvědomujeme si, zejména na základě našich vzájemných rozhovorů, ale i provedených průzkumů, že toto je nejslabší místo celého poskytování meziknihovní služby. Pro většinu zakázek je využívána Česká pošta a každá z knihoven má vlastní postupy, jak připravovat zásilky k expedici. Většinou je zohledňována výsledná cena poštovního což ovšem zase ovlivňuje konečnou dobu dodání. Výhledově věříme, že právě diskuze kolem platformy Získej, bude schopna referovat o skutečném zájmu uživatelů o službu MVS, a podnítí odbornou veřejnost k hledání nových možností, alternativních způsobů doručování a nových způsobů úhrady stávajícím poskytovatelům přepravy (např. paušální platba).

Jak bude vypadat používání služby Získej

Čtenář v prostředí knihovny.cz (v budoucnu také jinde) nalezne záznam o dokumentu u kterého bude navázán odkaz (tlačítko) na službu Získej. Po kliknutí na tento odkaz, je čtenář přenesen do prostředí Získej a vyzván k přihlášení. V případě prvního přístupu bude nutná registrace, respektive odsouhlasení podmínek poskytování služeb Získej. Pokud byl čtenář v prostředí knihovny.cz přihlášený, přenesení se tato informace i do služby Získej. Následně si čtenář postupnými kroky či jedním kliknutím (v závislosti na typu služby, nastavení profilu čtenáře a profilu čtenářově knihovny) objedná zvolenou službu. Samozřejmě zůstává zachována možnost, že čtenář přijde přímo za svým knihovníkem, který jeho požadavek zadá za něho a to obdobně, buď s využitím portálu knihovny.cz nebo přímo do portálu Získej.

Následně budou pověřeni pracovníci knihoven pracovat s „frontou požadavků“ přímo v portálu Získej, a to jak v roli žádající, tak dožadované knihovny. Vyřizování agendy lze připodobnit k podobně fungující službě Ptejte se knihovny.

Závěr

Získej, je v těchto dnech teprve v procesu zrození. Již teď považujeme za nutné přinést informace o jeho vývoji. Chceme tím nastartovat vzájemnou informovanost a kooperaci, které jsou nutným základem pro fungování této nové platformy. Uvědomujeme si, že spuštěním v roce 2018 nenastane pro realizační tým konec zadaného úkolu, ale že naopak tím bude odstartován dlouhodobý proces, vzájemného ladění, testování, následného upravování a opětovného ladění a testování systému, procesů, detailů, ale třeba i komplexních metodologií.